

Милић Ј. Милићевић
Историјски институт САНУ
Београд

ВОЈНА АКАДЕМИЈА ПОЧЕТКОМ 20. ВЕКА

Почетком 20. века у Београду, на углу улица Милоша Великог и Немањине, биле су две зграде. Старија и мања, сазирана је 1850, а новију и већу подигао је Октобарски режим на размеђу два века. Иза зидова оба здања било је образовно средиште Војне академије, једне од најстаријих српских установа. Као и свака стара установа и Академија је имала своју традицију, али је нови век изискивао и промене. Прожимање традиције и промена, није могло заобићи војску, нити њену највишу образовну установу, тим пре што је Закон о устројству Војне академије био из времена пре Српско-бугарског рата (1884), а његове бројне измене и допуне (1887, 1896, 1899, 1900, 1902) слика су тренутних потреба, а не неко системско решење. До 1904, доношење новог устројства Академијиног, или бар генерална измена старог закона, постаје приоритет. Подстицај је више био финансијске, а мање војне или политичке природе.

Почетком јануара те године министар војни, пуковник Милан Андрејевић, образложио је Скупштини предлог о измени неколико битних чланова закона о Војној академији. Измене су требало да регулишу: наставни и материјални положај професора, као и положај ђака, тј. будућих питомаца. Хонорарне професоре требало је задржати најмање шест година, јер се показало да њихова честа промена утиче на квалитет наставе. Хонораре је требало повећати, зависно од ранга појединих предмета, на своту од 1200, 960 и 600 динара на годину. Министарски савет прихвата мишљење министра војног, с тим што је плате хонорарних професора додатно увећао. Уместо предложених 1200 плата првог ранга била би 1800 а другог 1200 динара. Другу групу измена, ону везану за питомце, Савет је у потпуности прихватио, мада су за историјат Академије били готово потпуна новина. Наиме, будуће офицере је, према предлогу, требало поделити у две категорије. Први, сиромашнији, издржавали би се о трошку државе. Они други, богатији, плаћали би школарину у износу од 180 до 840 динара на годину.¹

¹ Доста сличну идеју о разврставању питомаца и плаћању школарине од стране оних богатијих изнео је генерал Јован Петровић. *Једно мишљење о преустројству наше Војне академије*, Ратник, 1893, књ. 39, год 15, св. 6 (децембар), стр. 737-750.

Висина школарине утврђена је према приходу питомца, родитеља или старатеља. Средства би се уплаћивала унапред, у року од најмање шест месеци.²

Честе промене влада, а са њима и министара војске, створиле су неписано правило, да један министар предложи одређени закон или измену, а да дебата и усвајање западну у удео неком другом. Двадесет шестог јануара пао је Грујићев кабинет, те је министарски портфељ, уместо Милана Андрејевића, понео Радомир Путник. Измена министра војног значила је и измену предложеног закона. Одредбе о положају хонорарних професора, у Путниковом експозеу, биле су потпуно избачене, а измена чланова који су регулисали статус питомаца свела се на два (чл. 20. и чл. 40).

Избацивање одредби о професорима, нарочито грађанским лицима, омогућило је преживљавање традиције њихове пречесте измене. У наредних десет година, слично као и у ранијим деценијама, кроз Академију их је је прошло више од седамдесет. Неки, као учитељ борења Шарл Дусе, задржали су се у њој и више од двадесет година, али су такви случајеви били права реткост.³ Велика већина осталих наставника, цивила, провела је на Академији тек коју годину, или тек који семестар. То што су међу њима већ били Матија Бан, Богдан Поповић, Панта Срећковић и други, није било довољно, да се стечене навике, бар у 20. веку промене. Предавач, по струци војник био је знатно прихватљивији. То доказују дужина њиховог наставног века, мада је и у њему, због других војних обавеза, долазило до прекида и чињеница да су многи од официра, чак једновремено, предавали и по више предмета. Војска, а с њом и Академија, радо се одељивала од цивилног друштва и правила свој сопствени круг, мада то у потпуности није могла постићи.

Ослободивши се одредби о професорима, Радомир Путник се могао посветити питомцима. Циљ, да се посредством њих, оствари уштеда на Академијином буџету, био је сличан као и код његовог претходника. Начин којим би се то остварило био је ипак различит. Док је Андрејевић, у свом реферату, да би се побољшало финансијско стање, захтевао увођење школарине, чија сума, као што ћемо касније видети, и онако није била довољна, Путник је могућност уштеде тражио у ограничавању броја уписника. Велике класе (30-34) уписиване од 1897. до 1901, које су војсци Србије дале 700 официра, или 175 у просеку, попуниле су стални недостатак кадра. Стога су потоње класе (35. и 36) са 49, односно 44 свршена официра, биле већ знатно мање. Овај број требало је сада додатно смањити, до квоте од 30 уписника годишње.⁴ Тиме би се

2 Према овом предлогу, питомци који би плаћали школарину, разврстани су у пет платежних разреда. Први би плаћали 180 (приход 3000-5000 динара), други 240 (5000-7000), трећи 360 (7000-9000), четврти 600 (9000-12000) а пети (12000 и више) 840 динара. *Стенографске белешке редовне народне Скупштине за 1903*, стр. 1186.

3 Шарл Дусе, виши учитељ вештина, предавао је на Академији, са ратним прекидима, од 1891. до 1923. године. *Споменица седамдесетпетогодишњице Војне академије 1850-1925*, Београд 1925, стр. 231

4 *Стенографске белешке за 1903*, стр. 1596. Споменица академије, стр. 25, 291-308

умањили трошкови и избегла, оно што је Андрејевићевом предлогу највише замерано, подела међу будућим старешинама. Само су у једном оба министра била истог мишљења. Додатну уштеду требало је остварити смањењем кадетских плата. Према закону из 1899. питомци су у зависности од чина: редов, каплар, поднаредник и наредник, добијали плату од 180, 216, 264 и 336 динара годишње.⁵ Новопредложене плате свеле би се на 120 динара за редове, капларе и поднареднике, односно 180 за питомце нареднике. Уз ово, министри су оставили могућност да управник Академије задржи 1/3 плате ради набавке књига, учила и осталог школског прибора.⁶

Измена два члана Закона о устројству Војне академије, садржана у Путниковом, делимично Андрејевићевом предлогу, брзо је прошла скупштинску процедуру. Но, током расправе дате су и одређене примедбе. Посланици су замерали да ће ограничење уписа начинити Академију стециштем само богате деце. Други су, такође наглашавајући богатство, инсистирали да се претходни предлог о плаћању школарине поново стави на дневни ред. Трећи, као Јаша Продановић, били су против смањења плата јер је, према његовом сазнању, била јавна тајна да кадети пореклом из сиромашних кућа, шаљу део своје плате родитељима.⁷ Уопште узевши, садржина свих приговора није била заснована на војничком фактору. Нагласак, са знатном неупућеношћу, постављен је на могућој социјалној подели. Кроз прошлост, Академија никада није била место богатих, мада у тежњи да се од будућих официра створи елита, некакав сурогат племства, ни добростојећи материјални положај није био за одбацивање. Нагињати елитизму, без новчане подлоге, био је ако не неизводљив, оно бар јалов посао. Но, хтењу ка вишем статусу појединца супротстављало се сиромаштво средине. Дејство две супротне силе обојило је Академију социјалним шаренилом у коме су богатство и сиромаштво ишли руку под руку. Потирање две супротне силе дало је простора трећој, а та је и створила, за то доба неухватљиву социјалну поделу. Како је Академија била војна, али и образовна установа, тражила је и одређени образовни профил будућег питомца. Тај профил формиран је у месту са потпуном средњом школом, гиманзијом, а она је, по правилу, била у граду.⁸ Тако је Војна академија, пре и после 1904. представљала круг грађанства, у мањој мери круг богатих, а понајмање круг људи из народа. Ако су се питомци, пре и после 1903. у нечему разликовали, била је то политичка позадина. Синовима радикала или њихових симпатизера врата Академије до Мајског преврата била су затворена. Политичке прилике настале после овог датума, по први пут су их отвориле. Према томе, поделе су очигледно живеле, али не на начин како су их посланици схватили.

5 *Зборник закона и уредаба*, књ. 54, стр. 725

6 *Стенографске белешке за 1903*, стр. 1596

7 *Исто*, стр. 1631-1638

8 М. Милићевић, *Социјално порекло официрског кадра школованог у Србији од 1850. до 1901. године*, Годишњак за друштвену историју, 2. 1995, св. 2, стр. 194-202

Измене и допуне Закона о устројству Војне академнје из 1904. имале су своје далекосежне последице. Већина њих показала се негативним. Од 1898. до 1904. укупан број питомаца, на свим годинама, кретао се просечно око 250, а изузетно, као 1902. и 374. После 1904. број је у сталном опадању, да би се у 1908. свео на свега 112.⁹ Ово се одразило и на трошкове. Док је за нсти период за издржавање Војне академије буџетом било предвиђено 120 до 170 хиљада динара годишње, трошкови у наредном раздобљу свешће се на свега 60 до 80 хиљада.¹⁰ Основни циљ, штедња, изгледао је постигнут. Посматрано дубље, оваква уштеда није могла бити дугог века, а основни разлог били су трошкови за појединачог питомца који су из деценије у деценију стално расли. Питомац прве класе Артиљеријске школе, будуће Академије, уписан давне 1850. коштао је државу нешто преко 600 динара на годину. Цена питомца уписаног у првој деценији 20. века била је пет пута већа.¹¹ Према томе, смањени број питомаца, изузимајући њихове плате, могао је остварити само релативну, а никако стварну уштеду.

Ако бисмо уштеду, стварну или не, означили као жељу за лечењем, а смањење броја уписаних као лек, онда би се последице узимања овог лека могле окарактерисати као горе од болести. За више од педесет година постојања Војне академије готово да није могуће наћи закон или измену који је толико лоше деловао на њен рад, а тиме и на саму војску. Ово *грешно економисање*, од кога је генерал Димитрије Ђурић streпео још деценију раније, сада је поново претило да *границе и моћ овог завода доведе до издисаја*.¹² Проста рачуница неумољиво је доказивала да је прилив официра посредством Академије знатно испод војних потреба. Класе, 37. до 45. уписане, односно унапређене од 1904. до 1912, давале су максимално 35, а неке, као 37, само 22 официра; или 28 у просеку. Годишња смртност официра од 1903. до 1912. кретала се просечно око 25. Уз овај, *природни расход*, надовезивали су се и други. Мајски преврат одузео је војсци осморицу официра, од којих, чак три генерала. У четничким акцијама у Старој Србији и Македонији погинуло је још 10 бивших питомаца Војне академије. Ни случајеви самоубистава, најмање 6, нису били реткост. Старост и Мајски преврат, а као њихов продукт, пензионисање већег броја старешина, такође су

9 *Статистички годишњак Краљевине Србије*, 4 (за 1898-1899), Београд 1902, стр. 692; 5 (за 1900), Београд 1904, стр. 599; 6 (за 1902), Београд 1904, стр. 642; 8 (за 1903.), Београд 1906, стр. 666; 10 (за 1905.), Београд 1907, стр. 704, 11 (за 1906), Београд 1907, стр. 704, 12 (за 1907-1908), Београд 1913, стр. 916-917

10 Плате питомаца нису улазиле у наведене своте. *Статистички годишњак*, 4 (за 1898-1899), 1902, стр. 438; 8 (за 1903), 1906, стр. 446; 9 (за 1904), 1906, стр. 476; 10 (за 1905.), 1907, стр. 470

11 Материјално издржавање једног питомца прве класе 1850-1855. износило је 621 динар. Кадети, уписани 1907, 1909. и 1911. коштали су 2832, 3382, односно 2940 динара годишње. Споменица, стр. 145-148

12 Д. Ђурић: *Једно мишљење о преуређењу наше Војне академије*, Ратник 1890, књ. 23, св. 6 (октобар), стр. 464-484

умањивале кадар. Укупан годишњи расход, до почетка балканских ратова, досегао је бројку од шездесет.¹³ На основу оваквих чињеница могло се очекивати да ће официрски кор војске Србије, уместо да расте, опадати. Увиђајући ово, војни кругови прибегли су *СОЛОМОНСКОМ* решењу; унапређивању подофицира из трупе. Оваква мера није била потпуна новина, а сматрала се, у одређеним границама, и позитивном.¹⁴ У ранијим годинама, а нарочито од средине деведесетих, 20 до 25 наредника је на основу завршене подофицирске школе, година проведених у наредничком чину и полагања потребних испита, стицало официрски чин. Како је Војна академија у то време давала и до 200 свршених потпоручника, однос броја оних са и без високог војног образовања био је знатно у корист оних првих. Промена из 1904. учинила је да се овај омер изједначи. Због овога, у предвечерје балканских ратова, војска Србије има у свом саставу *више од трећине официра (око 39%)* без завршене Академије, било у земљи или на страни. Бројчано, била је то мањина, али њен укупан број, насупрот досадашњим историографским тврђењима, није био ни издалека занемарљив.¹⁵ Опадање формалног квалитета официрског кора Србије нису произвели само ратни губици 1912, 1913. и нарочито 1914. до 1918. Овај процес започео је деценију раније. И овакве чињенице значиле су деценијски напредак, и у односу на време пре српско-турских, и у односу на време пре Српско-бугарског рата. У први ратни сукоб ушло се са само 25% школованих официра, а у други са око 39%.¹⁶

Војна наобразба била је једно, а ратничке врлине, помешане са ратничком срећом, нешто сасвим друго. Генерал Илија Гојковић, пуковници Милован Плазина, Милутин Стефановић и многи други показали су изванредне командантске способности и поред недостатка високе војне школе. Доста слично је било и са српским војводама. Изузев Петра Бојовића који је Артиљеријску школу завршио као први у рангу, Путник и Степановић били су средњаци, а Живојин Мишић, по

13 Војни музеј, *Споменица 1804-1908* (рукопис); Споменица, стр. 171-200, 308-315; Стенографске белешке за 1912. стр. 19-26

14 Према схватању М. Рашића објављеном у листу Ратник 1/6 до 1/8 официра требало је да буду из трупе, односно из редова подофицирског кадра. *Наша Војна академија*, Ратник 1903. књ. 55, св. 4 (децембар), стр. 517-534

15 Према експозеу Радомира Путника изложеног пред Скупштином почетком јуна 1912, од 1900 активних официра, њих 687 или 36% имало је само завршену јункерску школу, или су били бивши подофицири из трупе. У ову групу улазили су: 1 пуковник, 25 потпуковника, 9 мајора, 288 капетана 1. кл, 58 капетана 2. кл, 184 поручника и 122 потпоручника. *Стенографске белешке за 1912. и 1913.*, стр. 22; Уп. Група аутора, *Први Балкански рат 1912-1913*, књ. 1, Београд 1959, стр. 232

16 Ј. Дамјановић: *Прилог за статистику Војне академије*, Ратник, 1880, књ. 2, св. 1, (јануар), стр. 85-96. Михаило Рашић у погледу Српско-турских ратова даје нешто другачије податке. Према његовом прорачуну у први Српско-турски рат ушло је 35% школованих официра. Услед унапређења великог броја подофицира из трупе, у Другом рату, било их је свега око 22%. *Наша Војна академија*, Ратник, 1903, књ. 55, св. 2 (фебруар), стр. 517-534

успеху, готово на самом зачељу.¹⁷ Овај поредак ратови су изменили. Према мишљењу генерала Богољуба Илића, војнички најзаслужнији од војвода били су Путник и Мишић. Бојовић је у немању ратне среће, доспео на треће место, а Степа Степановић на последње.¹⁸ Супротно прослављеним војводама, део питомаца, по теоријској спреми некада први у рангу, није у ратном вихору стајао на висини свог задатка. Остваривало се оно што је генерал Јован Петровић предсказивао годинама пре: *Рат је ствар дела, а не теорија и фраза, а за рат се официри и спремају.*¹⁹ Формално војно образовање било је очигледно добар темељ, али не и сигурна гаранција да ће од неког марљивог ученика израсти и способан старешина.

Могућност опадања броја официра и смањење нивоа њихове образованости нису били једини негативни ефект закона из 1904. Поремећај у структури официрског кадра такође се осећао. Финансијски одбор Скупштине, формиран ради доношења буџета за 1910, истакао је да је у претходној 1909. години, уместо 37, колико је војним буџетом било предвиђено, унапређено само 18 официра и то виших, а да је формацијски мањак у потпоручницима био 79.²⁰ Једноставно, догодило се да су класе уписане пре 1904. а које су у прошлости дале велики број нижих официра, сада давале и велики број виших. Истовремено, приспеће нижих официра, због смањеног уписа, знатно је опало. Из истог разлога дошло је и до поремећаја односа официра са *Нижом* и *Вишом школом* Војне академије. Крајем 19. и почетком 20. века овај омер уписника досезао је и до 15 : 1. У годинама пред Балкански рат однос се свео на једва 2 : 1. Другим речима, структура војске Србије, нагињала је све већем броју пуковника и мајора, а све мањем броју поручника и потпоручника. Однос старијих и млађих официра, као и оних са *Нижом* и *Вишом школом*, садржавао је у себи и биолошки фактор. Бивши "академци" стицали су први официрски чин са просечно 22 године. Некадашњи полазници јункерских школа и они из трупе добијали су га тек са 24 до 28 а изузетно и са готово 40 година старости. Како је трупна, водничка, служба захтевала млађе људе, многи су за њено вршење, у року од 10 до 12 година, постајали престари. Таквим старешинама, супротно потребама војске, могла се поверити само канцеларијска служба.²¹

Сви недостаци, из године у годину све уочљивији, захтевали су решење. Стога је већ првог дана (22. маја 1912) од постављења за

17 Радомир Путник завршио је школу као 8. у рангу (укупно 17 питомаца у класи). Степа Степановић био је 14 (од 23 питомца), а Живојин Мишић тек 21 (23 свршена питомца). *Споменица*, стр. 271-274

18 Б. Илић: *Мемоари армијског генерала* (приредио М. Бјелајац), Београд 1995, стр. 99, 123.

19 Ј. Петровић: *Једно мишљење о преустројству наше Војне академије*, Ратник 1893, књ. 39, год. 15, св. 6 (децембар), стр. 737-750

20 *Стенографске белешке* за 1909, књ. 3, стр. 1215-1216

21 *Стенографске белешке* за 1912. и 1913, стр. 22-24

министра војног, генерал Радомир Путник Министарском савету поднео реферат. Њиме је у трећем министарском мандату исправљао погрешке из првог. Образлажући већ поменуте последице проистекле из чл. 20 захтевао је његову измену. Према његовом мишљењу број уписника требало је повећати са 30 на 80. Средства за њихово издржавање остварила би се из уштеда других партија буџета Министарства војног. Иако је Министарски савет већ почетком јуна одобрио подношење реферата Скупштини, у њему су се јавила размимоилажења. Саветник Стојан Протић оградао се од својих колега. Он је признао поремећај у односу броја виших и нижих официра, али је ову појаву тумачио неправилношћу система унапређења, а не ограничавањем броја војних уписника. Путниковом реферату замерао је и то, што начин на који се дошло до броја од 80 – није наведен. Коначно, Протић је изнео бојазан да ће нових 50 питомаца повећати буџетске потребе.²²

Иако су примедбе унеколико биле и оправдане, пређашњи мирнодопски период, а још више Први балкански рат, доказали су да захтеви изнети у реферату Радомира Путника, никако нису били без основа. Официрски кадар војске Србије и поред релативно малих губитака у људству, остао је без четрдесетак академски образованих старешина. Губици у Другом балканском рату били су још већи, око педесет. Било је то више од три целокупне класе. Јахач Апокалипсе у Првом светском рату имао је још обилатију жетву. Скоро трећина питомаца (око 150 од укупно 483), класа 37. до 46. није се вратило кућама. Још петнаестак њих умрло је почетком двадесетих година од последица рањавања или других ратних недаћа.²³

Ратно стање двоструко је деловало на Путников законски предлог. Док је с једне стране омело његово спровођење, с друге стране је показало да је измена закона преко потребна. Руковођена овим Скупштина је још током рата са Бугарском, у марту 1913. формирала одбор са циљем да проучи и посланицима предочи наведени предлог. Одбор у сарадњи са новим министром војске, генералом Милошем Божановићем, не само што се сложио са наводима претходног министра, него је отишао и корак даље. Уместо 80 предложених уписника њихов број повећан је на 100. Ову редакцију, првих дана априла, Скупштина је готово једногласно усвојила. Само су социјалистички посланици Триша Кацлеровић и Драгиша Лапчевић гласали против.²⁴

За разлику од Радомира Путника, генерал Милош Божановић показао се према одлукама Скупштине много мање скрупулозан. Уместо 100, као што је законом било предвиђено, Академија је у октобру 1913. примила 229 кадета.²⁵ Остваривало се оно што је од времена владе Ђорђа Симића, а нарочито од времена Октобарског режима, постало више него учестало. Законодавно решење или војни кредит прво би

22 Исто, стр. 24-26

23 Споменица, стр. 191-200

24 Стенографске белешке за 1912 и 1913, стр. 169, 172-177, 236-238

25 Споменица, стр. 27, 320

угледали светлост, дана, па тек потом формално потврђен у Скупштини. Рат и потреба за брзим делањем омогућавали су да се ова тенденција још више испољи. Како је овом поступку требало дати какву-такву законску потку, министар војске послужио се системом свршеног чина. Истог дана, 1. октобра 1913. када је нова, 46. класа ступила на школовање, поднео је Скупштини нов предлог измене члана 20. Према новопредложеном акту број уписника регулисао би се краљевим указом или, боље речено, био неограничен.²⁶ Упориште за овакву формулацију постојало је од раније. За разлику од одредаба о Војној академији из 1880, 1884, 1896. и 1904. које су на овај или онај начин тачно наводиле број питомаца, законски акти из 1887. и 1899. препуштали су то круни, односно војном врху.²⁷ Овакав приступ, са становишта војске, био је оправдан. У миру, још више у рату, било је немогуће тачно предвидети расход официрског кора, а самим тим ни будуће потребе. Уз ово, дошло је и проширење територије и повећање формације, која је захтевала бројнији старешински кадар.

Почетком фебруара 1914. у време када је министарски портфељ већ носио пуковник Душан Стефановић, предлог је изнет на гласање и после краће дебате, са три гласа против, начелно усвојен. Скупштинска дебата указала је, да је материјални чинилац и скупштинска контрола над њим – незаобилазан. Посланици су инсистирали, а министар војни прихватио, да се уз клаузулу о броју уписника унесе и ограда, да овај број не сме бити већи, него што је буџетом Скупштина већ утврдила.²⁸

Последња измена закона о Војној академији била је закаснела мера. Бројни припадници 46. класе провели су у овој установи свега 10 месеци, када су у јулу 1914. заједно са питомцима старије 43, 44. и 45. класе послати на фронт.²⁹ Злосрећни закон из 1904. знатно је наудио официрском кору, а кораци ка његовој исправци, учињени непосредно пре, током и после балканских ратова, мало су тога могли поправити. Осам пропуштених година било је ненадокнадиво.

Ограничење броја уписника и последице овог биле су најзначајније промене на Војној академији. Међутим, оне нису биле једине. Дужина трајања школовања, тј. број школских година, такође подлеже изменама. Стални недостатак школованих официра натерао је Октобарски

26 *Стенографске белешке за 1913*, стр. 11-14

27 *Зборник закона и уредаба*, књ. 35, стр. 98-126, књ. 40, стр. 82-97, књ. 43, стр. 96-98, књ. 51, стр. 22-25, књ. 54, стр. 724-726, књ. 59, стр. 208-209

28 *Стенографске белешке за 1914*, стр. 583-591, 618-622

29 Припадници 43. класе ушли су у рат 1912. у чину поднаредника. Чин потпоручника стекли су у јулу 1913. Накнадни курс, због рата 1914, нису завршили. Кадети 44. класе ушли су у Први балкански рат као питомци каплари а вратили се као питомци наредници. Чин потпоручника стекли су јула 1914. Ученици 45. класе у рат 1912. улазе као питомци редови а вратиће се као питомци поднаредници. Официрски чин стекли су у септембру 1914. Питомци 46. класе ушли су у Први светски рат у чину каплара, а чин потпоручника стекли су у октобру 1914. Свим наведеним класама призната је Нижа школа Војне академије. Уз њих, у Први балкански рат ушли су и несвршени питомци 21. класе Више школе војне Академије. На курс су накнадно враћени тек 1920. године. *Споменица*, стр. 26, 27, 312-315, 363

режим да уз повећан упис скрати и школовање. Због овога је у јесен 1899. његово трајање са 3 смањено на 2 године. По овом програму официрски чин стекле су три класе: 30, 31 и 32.³⁰ Бројност и краткоћа школовања, дале су резултате. Војска Србије, бар намах, превазишла је мањак нижег старешинског кадра. Ипак, ово је имало и своју цену. Образовни ниво је опао, а оптерећење питомаца наставним програмом од преко 30 предмета, сабијених у две године, порасло је. Под утицајем ових искустава већ 1900. број школских година повраћен је на три. Према овом обновљеном програму наставу је започела 33. класа.³¹ Само две године касније, а на основу ранијих предлога, придодата је још једна школска година. Овај, трећи по реду програм, важио је од 34. класе која је већ похађала прву годину наставе.³²

Целокупна историја Војне академије с почетка 20. века показивала је законитост саздану на обрнутом односу броја уписника и дужине њиховог школовања. Велике класе биле су у овој установи кратко (1 до 2 године).³³ Малобројне класе имале су знатно дуже школовање (3 до 4 год.). Ова обрнута пропорција шкодила је укупном образовном стању. Од 1083 полазника колико је у времену од 1900. до 1914. похађало овај војнообразовни центар, само 317 или 29%, добило је потпуно, трогодишње или четворогодишње образовање. Код велике већине осталих теоријска спрема могла се сматрати релативно недовољном.³⁴ Главни узрок ове појаве, био је већ поменути ограничени упис, али ни честе промене у дужини школовања нису биле занемарљиве.

Повећање броја школских година, најпре на три, потом на четири, у међузависности са смањењем броја кадета, имало је и своје добре стране. Омогућило је увођење бројних предмета, а тиме и проширење наставе. Тако се у процесу опадања војнообразовног нивоа јавила и једна супротна тенденција.

Први међу новим предметима био је *Српска историја*, уведен указом од децембра 1903. У току наредне две године започела су предавања из *Српског језика и књижевности* а затим и из *Војне педагогије*. Последњи од предмета, *Стенографија*, уводи се 1910. Насупрот новим, неки од старих предмета, као *Веронаука*, били су изостављени.³⁵ Увођење појединих предмета повећало је њихов укупан број. Питомци уписани

30 *Зборник закона и уредаба*, књ. 54, стр. 726; *Споменица*, стр. 22-24, 291-299

31 *Зборник закона и уредаба*, књ. 55, стр. 330; *Споменица*, стр. 24, 300-303

32 Комисија састављена од управника Војне академије генерала Стевана Пантелића, пуковника Јована Петровића, Јована Атанацковића, Косте Поповића и потпуковника Јована Дамњановића поднела је на захтев министра војног, у октобру 1894. реферат о преуређењу Војне академије. Према њиховим сугестијама трајање Ниже школе требало је повећати на 4 или чак 5 година. *Споменица*, стр. 22-23

33 Овде су узете у обзир 45. и 46. класа које су због почетка Првог светског рата биле принуђене да прекину школовање

34 *Споменица*, стр. 41

35 *Исто*, стр. 68-69

од 1880. до 1903. слушали су и полагали 30 до 33 предмета. Класа 41. уписана 1908. слушала је 37 предмета, сврстаних у 3 категорије.³⁶

Новоуведени или избачени предмети, као што је то случај са веронауком, нису били потпуно нови. У суштини, били су само обновљени, што показује и чињеница, да су се од поменутих, чак три: *Веронаука (Религија)*, *Српска историја (Историја српског народа)* и *Стенографија* већ налазили у првом закону о устројству Војне академије из 1880, а да су, као и остали у наредним деценијама, у више махова избаћивани, те у програме поново увођени.³⁷ Нове, обновљене предмете карактерисао је и њихов садржај. Половина од њих могла се одредити као изразито национална.

Друга предност повећања броја школских година, поготово уз све бројније предмете, била је разређење наставног програма, чиме се смањило његово оптерећење на питомце. Похађати па потом полагати све бројније предмете сигурно је било лакше извести током четири, уместо за три или само две године. Ипак, и са овим уступком, умни и физички напори питомаца ишли су до крајњих граница. Дани проведени у Академији, већ по традицији, пролазили су кроз непрекидно испланирану активност која је започињала рано ујутро, а завршавала се прилично касно у ноћ. После буђења у 5 присуствовало се дневној заповести и збору, а затим ишло на молитву. Између 6 и 7 сати био је час учења, па доручак и рапорт. Остатак преподнева, од 8 до 12 протицао је у настави. У подне је био ручак и краћи одмор. Телесним активностима: мачевању, егзирциру, јахању и гимнастици посвећено је поподне и вече. Иза вечере у 8 сати, питомци су поново били на часу учења, а затим на чишћењу и сређивању обуће и одеће. Дневни распоред завршавао се повечерјем у 9 и 30 часова.³⁸

36 Међу ове предмете спадали су: Математика (1, 2 и 3 година), Физика (1,2), Хемија (1,2), Пацртна геометрија (1,2), Општа историја (1,2), Српски језик и књижевност (1,2), Војна педагогија (4), Општа тактика (2,3,4), Тактика пешадије (2,3,4), Војна географија (1,2), Основе стратегије (4), Историја ратне вештине (4), Пољска фортификација (3,4), Основе сталне фортификације (4), Техничка настава (2), Балистика (3,4), Нижа геодезија (3), Војна администрација (4), Војна хигијена (2), Војно судство (1), Ратна међународна правила (4), Хипологија (3), Француски или Немачки језик (1,2,3,4), Руски језик (1,2,3,4), Топографско цртање са основама војне топографије (1,2,3), Ратна служба (3), Пешадијска егзирцирна правила(1), Артиљеријска егзирцирна правила (4), Коњичка егзирцирна правила (3), Инжињеријска правила (2), Опис пушке и муниције са наставом за гађање (1), Правила службе 1, 3. и 4. део (1), Гимнастика (1,2,3,4), Борење (3,4), Јахање (2,3,4), Стенографија (3,4), *Споменица*, стр. 77-78

37 Предмет *Стенографија* уведен је први пут 1880. а избачен 1884; поново је уведен 1893. а већ наредне године избачен. Предмет *Веронаука* (у званичном називу *Религија* или *Наука хришћанска*) уводи се 1880. а избацује 1884. Поново је у настави од 1898 до 1905. Предмет *Српски језик* (са или без књижевности) уведен је 1888. а избачен четири године касније. Предмет *Војна педагогија* први пут је у настави 1900-1901. *Споменица*. стр. 67-69

38 *Споменица* 32. класе, Београд 1936, стр 11

Оваква, по стручним мишљењима, претерана напрезања, издржавали су само они јачи. Здравствено слабији појединци, нарочито они туберкулозни, остављали су не само Академију, него и овај свет, пре стицања официрских еполета. У њеној историји крајње су ретке биле класе без једног, два, или више преминулих кадета.³⁹ Они који су је завршили, неретко су били: *физички слабо развијени*, они који ће: *тешко моћи да издрже штрапаце*.⁴⁰ У земљи у којој није постојао ни један микроскоп који би открио Кохов бацил, ни питомац Војне академије није могао бити привилегован. И овако сурове чињенице значиле су велики напредак, јер је поређење стопе смртности у првим деценијама постојања Академије, тј. Артиљеријске школе, било још суровије. За 25 година, у времену од 1850. до 1875, чак 34 питомца, или 15% уписаних (уписано 223), умрло је током школовања.⁴¹ Селективност коју је творила превазилазила је психичку и физичку, доспевши до, практично, биолошког ранга. Срећом по војску, још више по питомце, они уписани почетком 20. века одликовали су се здравствено јачом конституцијом него њихови вршњаци педесетак година раније.

Виша школа Војне академије, за разлику од Ниже, није у овом раздобљу имала тако бројне промене, нити су њихове последице биле тако дубоке. Највише решење из 1906. којим се дужина школовања одређивала на рок од две године, било је само потврда ранијег из 1899. Ово дуплирање законских одредби створио је предлог по коме би се Виша школа похађала само годину дана и то само за оне класе које су у Нижој имале пуну, четворогодишњу наставу. По овом, неспроведеном, плану прва класа Више школе била би уписана 1907.⁴²

Промене наставних програма биле су такође минималне. Указом од јула 1906. предмети *Бенералштабна служба* и *Администрација*, спојени 1901. изнова су образовани као засебни. У исто време 1910, када је *Стенографија* уведена у Нижу, постала је обавезни предмет и на Вишој школи Војне академије.⁴³ Тиме се, опет слично Нижој, и укупан број предмета на Вишој школи, повећао. Прва класа, уписана 1884, имала их је у настави 10. Последње класе Више школе, 20. и 21, уписане 1910. и 1911, полагале су три више.⁴⁴

39 М. Борисављевић: *Примање питомаца у Војну академију*, Ратник, 1896, књ, 34, год. 18, св. 6, (јуни), стр. 705-712

40 АВЈ, Пописник 14, кут. 3. фас. 1, док. 23

41 Ј. Дамјановић: *Прилог за статистику Војне академије*, Ратник, 1880, књ 2. св. 1 (јануар), стр. 86-95

42 *Споменица*, стр. 22-24

43 *Исто*, стр. 82

44 У ове предмете спадали су: Историја ратне вештине и Стратегија, Тактика великих тела, Савремена стална фортификација са градском војном, Начела Државне администрације, с нарочитим погледом на Војну администрацију и на њено уређење код нас, Војна статистика и Географија Балканског полуострва и суседних земаља, Основи међународног и ратног права, Нижа и Виша геодезија са премеравањем, Француски или Немачки језик, Руски језик, Артиљерија, Јахање и Борење. *Споменица*, стр. 81-83

Уз предмете теоријске садржине, Академијини питомци имали су и практичне течајеве. Њима су били посвећени летњи месеци: јули, август и септембар. Пракса се најчешће састојала од премеравања и крокирања на терену, као и службе у другом роду оружја. Тако је 42. класа Ниже школе Војне академије на првој години служила у пешадијским пуковима у Београду, у другој у инжињеријским трупима у Нишу, док је у трећој премеравала терен околине Лесковца и манастира Жича, па потом, отишла на коњичко вежбање у Београд. Припадници 20. класе Више школе су прву годину праксе провели у другом роду оружја, а другу на решавању тактичких задатака на правцу од Крушевца до Ђуприје.⁴⁵

Практичан течај који је 37. класа Ниже школе похађала у околини Ужица током лета 1907. донела је једну згоду препривавану деценијама касније. У Кремнима кадети су се сусрели са потомком Митра Тарабића који је у песничкој форми, сваком од 22 младића, тачно предсказао у коме ће роду у будућности служити. Куриозитет предсказања био је и у специфичности те класе. Она је била једина, која је дала највише артиљеријских, а не као обично, пешадијских официра.⁴⁶

Једно од приметних обележја Академије било је и честа промена управника. За нешто више од шест деценија њеног постојања кормило је заузимало 16 старешина, а неки од њих били су управници и по више пута. Период с почетка 20. века није у томе био никаква изнимка. Од августа 1901. до почетка Првог светског рата, врх те установе држало је четири генерала, односно пет управника. Најпре је то био генерал Лазар Лазаревић, кога је сменио Леонида Соларевић. Следећи управник, и то у два наврата, био је генерал Михаило Живковић и коначно, од августа 1913. генерал Михаило Рашић.⁴⁷ Управници Војне академије били су елита официрског кора. Сва четворица били су свршени официри Артиљеријске школе, са накнадним усавршавањима у војскама Русије и Немачке (Пруске). Њихово образовање репрезентовао је и већи број војних дела објављених углавном у часопису *Ратник*. Сви поменути управници, изузев Лазара Лазаревића, били су пре или касније и министри војни.⁴⁸

Најкраће речено, Војна академија је у последњој деценији свог постојања у Србији, само делимично обавила свој задатак. Златно доба

45 *Споменица*, стр. 89-91

46 Б. Ж. П. (Божидар Путниковић): *Двадесетогодишњица официрске службе 37. класе Ниже школе Војне академије*, *Ратник*, 1928, год. 44, св. 11-12 (новембар-децембар), стр. 149-150.

47 Генерал Лазар Лазаревић био је управник од августа 1901. до марта 1903; генерал Леонид Соларевић од марта 1904. до јула 1907; генерал Михаило Живковић од марта до децембра 1908. и од октобра 1909. до септембра 1912. и генерал Михаило Рашић од августа 1913. до јула 1914. Услед рата Академија је прекинула рад, а њен први управник, од јуна 1919. био је генерал Живко Павловић. *Споменица*, стр. 213-214

48 Љ. Поповић, М. Милићевић: *Министри војни Кнежевине и Краљевине Србије*, Београд, 1998, стр. 130-194; *Споменица на прославу Краљеве гарде*, Београд 1898, стр. 49-52

ове установе, из времена Октобарског режима, било је неповратна прошлост. Промене настале у наредним годинама донеле су колико користи, толико и штете. Сви покушаји за исправљање штетних последица, предузети на основу стечених искустава, учињени су одвећ касно.

Резиме

Почетком 20. века (1903–1914) Војна академија ушла је у последњу фазу свог развоја. Ова фаза одликовала се многобројним променама, од којих је најважнији, промена система уписа. Узрок овога била је тежња за уштедом, која се крајње негативно одразила на рад Академије, а самим тим на целокупни официрски кор. Структура овог кора била је поремећена јер је однос броја официра са и без академског образовања знатно почео нагињати у корист ових првих. Мере које су требале да исправе ово стање, учињене тик пред Први светски рат, биле су закаснеле.

Summary

At the beginning of the 20th century (1903–1914) Military academy came into the last stage of its development. That stage was characterized by numerous changes out of which the most important was the change of the enrollment system. The cause for that was the wish to save, which extremely negatively influenced the work of the Academy and thus the complete officers staff. The structure of the staff was shaken because the ratio of the number of officers with and without academic education started inclining in favour of the first mentioned. The measures which should have corrected that situation, made just before World War I, were late.